

ВРЪЗКАТА ОТНОШЕНИЕ – ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ДЕТЕТО (КРАТЪК ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ)

Доц. д-р Донка Никова

Университет за национално и световно стопанство

Резюме. Тази статия има за цел да представи кратък теоретичен анализ на връзката между отношението и поведението на детето. Основни аспекти на този проблем са очертани теоретично. Статията се фокусира върху някои възможности за прогнозиране поведението на детето въз основа на връзката поведение – отношение и са представени някои фактори, които са значими за тази връзка. Теоретичният анализ е водещият метод, използван в настоящата работа.

Ключови думи: отношение; поведение; прогноза; дете

Настоящото теоретично проучване е кратък теоретичен анализ по проблема за връзката между отношението и поведението при детето и има за цел да представи неговата значимост и необходимостта от емпирични и теоретични проучвания по него – както мултидисциплинарни, така и психологически. В статията редица аспекти на този проблем са очертани теоретично и е направен опит да се фокусира вниманието, от една страна, върху някои възможности за прогнозиране поведението на детето въз основа на тази връзка, и от друга страна, върху някои фактори, които са от значение и следва да се отчитат по отношение на нея и на възможностите, които предоставя за успешно прогнозиране поведението на детето. Отделя се внимание на параметри, които обясняват връзката отношение – поведение при детето и които са във фокуса на научноизследователските теоретични и емпирични изследвания на учени и практики. В настоящата статия водещият изследователски метод е теоретичният анализ на съдържанието на научна литература, реализиран с психологическия подход.

1. Теоретичен преглед на връзката отношение – поведение при детето

В трудовете на редица видни представители на психологията присъства проблематиката, свързана както с теоретичното и емпиричното изучаване на понятието „отношение“, така и на понятието „поведение“. Поведението най-

често се определя в научната литература като система от постъпки – вербални и невербални, които човек реализира в даден момент и ситуация. Отношението е понятие, което в рамките на психологията все още търси своето точно определение. В научната литература редица психолози предлагат определения на това понятие, но все още липсва единомислие в тълкуването и разбирането му. Отношението се определено като атрибут на висшата психична дейност на човека (Vigotski 1983), а социалното качество на човека – личността, се анализира във връзка с отношенията и взаимоотношенията на човека, които той реализира в многообразните свои дейности в ежедневието си (Leontiev 1978). Отношението е свързано с нагласата на човека. Съобразно възгледите на Allport (Allport 1935, pp.798 – 844) нагласата е мисловна ситуация на готовност, организирана въз основа на опита, която насочва и влияе върху реакциите на човека спрямо обекти и условия, с които влиза във взаимовръзка и към които се отнася. Съобразно концепцията на триизмерната теория, бихме могли да анализираме нагласата и отношението на детето в три измерения – познавателно (когнитивно) измерение, емоционално измерение и поведенческо измерение (поведението на детето). Въз основа на тях се формира и оценката на детето и се отнася към ситуацията и обектите в нея. Допускането е, че следва да се очаква и се търси връзка на съответствие между демонстрираното, заявеното отношение и нагласата на детето и като последствие и резултат – поведението на детето. Редица теоретични и емпирични изследвания обаче сочат, че при човека това невинаги е така. В своите проучвания по тази проблематика Wicker (Wicker 1969, p. 41 – 79), анализирайки множество изследвания, стига до идеята, че взаимовръзката между отношението и поведението е по-скоро слаба към липсваща, отколкото силна. Обикновено поведението на хората не е последователно спрямо заявеното от тях отношение и нагласа. Според автора в това разминаване и несъответствие посредничат редица фактори, сред които личностните характеристики и особености на конкретния човек, условията на средата, в която се намира и която непрекъснато се променя, неговите вътрешни мотиви, които е възможно и да са в конфликт помежду си, езиковите и интелектуалните му дадености и възможности, неговата интелигентност и др. Що се отнася до условията на средата, сред тях значение може да има присъствието на друг човек или група от хора, чиито отношения, позиции, нагласи и поведение е възможно да са в подкрепа и синхрон или противоположни на отношението на детето. Също така, от значение са правилата и законите на групата и обществото, които указват и регулират начините и границите на приемливото поведение на детето в конкретна ситуация и среда, както и положителните или отрицателните последици от конкретно поведение. Често се наблюдава непоследователност в детското поведение по отношение на заеманата от детето позиция и неговото отношение. С други думи, заявеното отношение не води задължително до съответното очаквано

поведение на детето и това, оказва се, едва ли следва да се третира като нещо необичайно или проблемно, съобразно проучванията, съществуващи в научната литература по проблема. Ето защо, именно проблемът как успешно да се прогнозира връзката между тях, т.е. че ако едно дете, заявило конкретно отношение, демонстрира съответна нагласа и заело съответна позиция, ще ги изрази и чрез съответното си поведение, какви са параметрите, по които можем да съдим и обясняваме връзката отношение – поведение на детето, е във фокуса на научноизследователските теоретични и емпирични изследвания на редица учени, а също и на редица представители на приложния сектор, ангажирани в работа със или за деца, тъй като, както Милкова посочва, „Овлаждането на психологическата проблематика има основополагащо значение за всеки, който се готви за участие в процеса на обучение и възпитание или вече участва в тях“ (Milkova 2000, p. 3). Прогнозирането на поведението на човека често се разглежда като функция на намерението на този човек да изрази това поведение (Ajzen & Fishbein 1980). Намерението зависи от неговото отношение към възможното поведение, което е личностен параметър, и от субективната му оценка за това как другият човек или група от хора ще възприемат това негово възможно поведение, което е социален параметър, свързан със социалното влияние. Според авторите не е достатъчно да се знаят вярването и убеждението на даден човек и неговото отношение към даден проблем, за да се предвиди възможното му поведение. Възможното поведение означава, че убеждението на детето е, че при изразяването на отношението му чрез съответното поведение то ще му донесе приемливи или удовлетворителни последици, което води до положително отношение и позиция към изразяване на поведението, и обратното, ако убеждението е, че изразеното поведение води отрицателни и неприемливи последици за него, ще следва отрицателно отношение и позиция спрямо изразяването на неговото възможно поведение. Субективната преценка на детето за това как другите възприемат поведението му, е основана на оценката му доколко те биха приели или отхвърлили това поведение, и е израз на желанието му да е в съответствие и да се съобразява с тях. Когато неодобрението на другите е без особено значение за детето, е маловажно за него, то не би имало поведение, съобразено с техните желания. Възможното му поведение би могло да се предвиди и прогнозира с по-голяма степен на вероятност и точност, когато се знае отношението му към изразяването на поведението, от една страна, и като се знае оценката му в каква степен другите, групата ще приемат или отхвърлят това поведение, от друга.

2. Възможности за прогнозиране поведението на детето въз основа на връзката отношение – поведение

Търсенето на възможност за прогнозиране поведението на човека е проблем, който присъства трайно в теоретичните и емпиричните търсения, про-

учвания и анализа на психолозите от различни научни направления и школи и в рамките на всички психологически дисциплини – педагогическа психология, социална психология, психология на личността, психология на развитието, икономическа и бизнес психология, психология на иновационната дейност, психология на управлението и т.н. Представителите на бихевиоризма и необихевиоризма определят като предмет на психологията поведението и именно него изучават, за да изучат човешката психика. Психоанализата и неопсихоанализата, гешалтпсихологията, груповата динамика дават своя огромен принос в опита на психологията да изучи връзката между отношението и поведението на човека и въз основа на това да открие и предложи на практиката възможности и начини за прогнозиране поведението на човека в конкретен момент и ситуация. Символният интеракционализъм в лицето на айовската школа приема, че не е достатъчно да се изучава и описва човешката психика чрез разбиране на човешкото поведение, а е необходимо и неговото прогнозиране чрез изучаване на представата на индивида за себе си. Социалната драматургия приема, че следва да се изучават сериите от транзакции, с които се поддържа конкретна дефинирана ситуация от участниците в нея. Търсенето на възможност за прогнозиране поведението на човека присъства и във всички теоретични концепции и емпирични изследвания на представителите на когнитивното направление в психологията – атрибутивната теория, теорията за комуникативните актове, конгруентната теория, теорията за когнитивния дисонанс и др.

Прогнозирането на поведението на детето въз основа на връзката отношение – поведение зависи и от редица възможни фактори като тенденции в поведението, навици, мотиви, условия на средата и др. (табл. 1).

В научната литература съществуват описани теоретични и емпирични изследвания и анализи относно поведенческите тенденции. Съобразно тях бихме могли да приемем, че поведението на детето зависи както от специфичните поведенчески тенденции за даденото общество и групите, в които живее и които са съобразени и подчинени на приетите в тях ценности, така и от общочовешките поведенчески тенденции, съобразени и подчинени на общочовешките ценности. Тенденцията на поведение на едно дете зависи от личното му отношение, от една страна, и от правилата на поведение, подчинени на ценностите, приети и утвърдени в обществото, към което принадлежи, и които определят, направляват и указват необходимото подходящо и приемливо поведение на детето, от друга.

Прогнозирането на поведението на детето би могло да е успешно и когато се вземат предвид навиците на детето. Формираните вече навици карат детето да действа по аналогичен начин в дадена среда и ситуация, което позволява в новопоявили се подобни в конкретен момент да бъде възможно предвиждането как конкретно детето би постъпило.

Прогнозирането на поведението на детето също така следва да отчита и значението на психологическото напрежение, стимулиране и дори мотивиране в конкретна среда, ситуация и момент. От възгледите на Schachter & Singer (Schachter & Singer 1962, pp. 379 – 399) следва да се мисли, че когато нервната система на човек е в състояние на напрежение, дразнене и стимулиране, той е в готовност и да реагира и да действа. Съобразно това, когато детето е в подобно състояние, очакването е, че ще реагира и действа със съответното на отношението му поведение.

Прогнозирането на поведението на детето, що се касае до условията на средата, предполага, че в благоприятна среда и условия детето ще действа и поведението му ще е израз на неговото отношение, докато при неблагоприятни условия и среда то вероятно няма да изрази както отношението, така и като негова последица и резултат – поведението си.

Таблица 1. Прогнозирането на поведението на детето
въз основа на връзката отношение – поведение

Вътрешни фактори	Външни фактори
Поведенчески тенденции Физиологични характеристики Психични характеристики Личностни характеристики Мотиви Нагласи Навици, др.	Характеристиките на обществото и групите Социализацията Ценностите – общочовешки, обществени, групови Нормите и правилата за поведение Условията на жизнената среда Условията на средата в конкретен момент и ситуация, др.

Всичко посочено по-горе е част от възможните комбиниращи се фактори, които оказват въздействие и от тях зависи възможната последица от връзката между отношението и поведението на детето, както и точността на възможните прогнози относно нея. С висока степен на сигурност може да се твърди обаче, че съвсем не е задължително да съществува последователност и дори може да се приеме, че съществува непоследователност между отношението и поведението на детето. Обичайно е то да не се изразява и да не действа съответно на отношението си към даден проблем, въпрос или събитие. Това, което то изразява, е повлияно преди всичко от неговите личностни качества и особености, от наложените от обществото и групата правила за поведение, както и от условията, в които се намира в конкретния момент.

Изводи и обобщения

Проблемът за връзката между отношението и поведението на човека има своето важно място в психологическата наука и това става ясно от множеството теоретични и емпирични психологически проучвания, посветени на нея.

Във фокуса на редица от тях е и проблемът за възможността да се прогнозира поведението на човека въз основа на тази връзка, както и да се очертаят фактори, значими за нея. От особено значение е изследването на връзката отношение – поведение при детето, както и на значимите за нея фактори и прогнозирането на детското поведение въз основа на нея. В тази посока, към настоящия момент съществуващото в психологическата литература, и в частност – в българската, е все още ограничено и фрагментарно. Ето защо се надяваме, че настоящата разработка има своя макар и скромнен принос именно в тази посока.

ЛИТЕРАТУРА

- ВИГОТСКИ, Л. 1983 *Мислене и реч*. София: Наука и изкуство.
- ЛЕОНТИЕВ, А.Н. 1978. *Дейност, съзнание, личност*. София: Партиздат.
- МИЛКОВА, Р. 2000. *Психология*. Шумен: Антос. ISBN 954-8901-47-1.
- AJZEN, I.; FISHBEIN, M. 1980 *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. ISBN: 9780139364358.
- ALLPORT, G., 1935. Attitudes. In: C. MURCHISON (Ed.), *Handbook of social psychology*. pp. 798 – 844. Worcester, MA: Clark University Press.
- SCHACHTER, S.; SINGER, J., 1962. Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, vol. 69, no. 5, pp. 379–399. ISSN: 0033-295X.
- WICKER, A., 1969 Attitudes versus action: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues*, vol. 25, no. 4, pp. 41 – 79. Online ISSN: 1540-4560.

REFERENCES

- AJZEN, I.; FISHBEIN, M. 1980 *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. ISBN: 9780139364358.
- ALLPORT, G. 1935. Attitudes. In: C. MURCHISON (Ed.), *Handbook of social psychology*. pp. 798 – 844. Worcester, MA: Clark University Press.
- LEONTIEV, A.N., 1978. *Deynost. Saznanie. Lichnost*. Sofia: Partizdat [In Bulgarian].
- MILKOVA, R., 2000. *Psihologia*. Shumen: Antos [In Bulgarian]. ISBN 954-8901-47-1.
- SCHACHTER, S.; SINGER, J., 1962. Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, vol. 69, no. 5, pp. 379 – 399. ISSN: 0033-295X.
- VIGOTSKI, L. 1983 *Mislene i rech*. Sofia: Nauka i izkustvo (In Bulgarian).

WICKER, A., 1969 Attitudes versus action: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues*, vol. 25, no. 4, pp. 41 – 79. Online ISSN:1540-4560.

THE LINK BETWEEN ATTITUDE AND BEHAVIOR OF THE CHILDREN (BRIEF THEORETICAL ANALYSIS)

Abstract. This article aims to present brief theoretical analysis of the link between attitude and behavior of children. Main aspects of this problem are outlined theoretically. The article focuses on some possibilities of predicting the children's behavior on the basis of its link with their attitude. Also, some factors that influence the link between attitude and behavior of children are introduced in the article. The main method used in the work is a theoretical psychological analysis.

Keywords: attitude; behavior; prediction; child

✉ **Dr. Donka Nikova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-2778-1762

WoS Researcher ID: HDO-1117-2022

University of National and World Economy

Sofia, Bulgaria

E-mail: donka@unwe.bg